

DISKUSIE

KATEGÓRIE SPOLOČENSKÉHO BYTIA A SPOLOČENSKÉHO VEDOMIA

JOZEF KARÁSEK

Úlohou tejto state je stručne hovoriť o kategóriách spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Autorovi nejde o úplné spracovanie problematiky týchto kategórií. Podobnú úlohu nemožno uskutočniť v jednej stati; zvlášť vtedy, keď sa ešte nevyriešili rôzne dielové otázky, ktoré s týmito kategóriami súvisia. Chcem iba stručne poukázať na problematiku kategórií spoločenského bytia a vedomia a pokiaľ možno pokúšať sa aj o ich riešenie.

Podobne ako mnoho iných kategórií historického materializmu ani kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia nie sú dosiaľ súhrnne spracované. Všade sa používajú, žiadna vážnejšia práca z historického materializmu sa bez nich nezaobíde, avšak napriek tomu sú nejasné a ani v učebnici historického materializmu nenájdeme ich obširnejšie vysvetlenie. Príčinou tohto stavu je jednak to, že zakladatelia marxizmu—leninizmu rozpracovávali materialistické poňatie dejín predovšetkým na konkrétnom materiáli a nemohli sa venovať súhrnnému spracovaniu týchto kategórií; jednak aj to, že sa vychádzalo zo Stalinovej charakteristiky podmienok materiálneho života, ktorá bola premenená na dogmu. Situácia dospela až k tomu, že je aktuálne položiť otázku, v čom je vôbec zmysel rozpracovávanía kategórií spoločenského bytia a vedomia. Predovšetkým je teda potrebné vysvetliť úlohu a miesto kategórií spoločenského bytia a spoločenského vedomia v materialistickom chápaní dejín.

Prijaté stanovisko historického materializmu znamená isté požiadavky na prijatie metódy skúmania. Vyžaduje takú metódu skúmania, ktorá bude viesť k hľadaniu hybných síl spoločenského vývoja a príčin rôznych spoločenských zmien predovšetkým v materiálnom živote spoločnosti. Z toho ďalej vyplýva aj istý vzťah k pozitívnym vedám, ktoré bezprostredne skúmajú spoločenský život.

Nejde však len o zásadné metodologické východisko. Metóda historickomaterialistického vysvetľovania a skúmania spoločnosti znamená oveľa viac. Aby mohol byť vzťah medzi spoločenským bytím a vedomím vo všetkých konkrétnych formách materialisticky vysvetlený a aby pritom nedochádzalo k rozporu s pozitívne zistenými faktami, musí materialistická metóda viesť k pravdivému poznaniu dialektiky spoločenského vývoja. Materialistické stanovisko k otázke vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia zahrňuje v sebe potrebu dialektiky, pretože sám tento vzťah má dialektickú povahu. Skúsenosti z dejín filozofie, podľa ktorých nedialektický materializmus vedie k idealizmu a dialektika idealizmu — napr. v Heglovej

filozofii dejín — k prvkom materializmu, nie sú náhodné. Svedčia naopak o hlbokej vnútornej jednote medzi materializmom a dialektikou.

Z toho hľadiska majú kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia veľký význam pre historický materializmus ako metódu skúmania i spôsob vysvetľovania spoločenských javov. Sú základnou bunkou materialistického chápania dejín, základným článkom, ktorý už v zárodku zahrňuje metodologické východisko i spôsob vysvetľovania všetkých spoločenských vzťahov. Prinášajú predovšetkým základné rozdelenie spoločenských javov na materiálne a ideálne. Ukazujú ďalej ich vzájomný vzťah — teda nielen rozdelenie na prvotné a druhotné, ale aj ich vzájomné pôsobenie a jednotu — dialektiku dvoch základných skupín spoločenských javov. Túto úlohu by však historický materializmus nebol schopný splniť, keby zároveň neanalyzoval obe tieto skupiny javov, neukázal ich vnútornú členitosť a dialektiku. Týmto z nich vyplýva východisko pre skúmanie dielových vzťahov spoločnosti.

Kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia sú základným vzťahom, základnou bunkou, z ktorej musí vychádzať materialistické vysvetľovanie dejín a ktoré obsahujú aj metodologické východisko skúmania konkrétnych spoločenských vzťahov. V logicky dôslednom systéme historického materializmu nemožno ich teda vynechať ako zbytočné. Naopak, treba ich považovať za východisko a základnú otázku materialistického názoru na dejiny.

Ich význam nespočíva iba v oblasti všeobecnej vedy o vývoji spoločnosti — historického materializmu. Závisí od nich aj vysvetľovanie a metodické zameranie v celom rade vied, ktoré skúmajú dielové, špeciálne súvislosti historického vývoja, ako právo, etika atď. Okrem toho zasahuje aj do oblasti systému filozofie a od nich do istej miery závisí aj otázka zdôvodnenia materialistického svetonáhľadu.

Základná otázka, podľa ktorej triedime filozofické názory na materialistické a idealistické, nevyhnutne predpokladá aplikáciu na oblasť spoločnosti a vyriešenie tejto otázky v dejinách spoločnosti. A nielen aplikáciu. Veľká časť problematiky tejto otázky a teda aj jej vyriešenie spočíva do istej miery práve na problematike a vyriešení vzťahu spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Mýlil by sa každý, kto by hľadal vyriešenie základnej filozofickej otázky iba v prírodných vedách a výsledok potom chcel len aplikovať na spoločnosť. Problematika základnej filozofickej otázky nespočíva iba v prehistorii ľudstva, iba v otázke vzniku života z neživej hmoty a vzniku vedomia vývinom biologických druhov, ani vo vyriešení fyziológie nervovej činnosti. Táto problematika sa musí riešiť a vysvetľovať na dennom spoločenskom živote. Je to otázka materiálnych príčin vzniku ideí samých. Zakladatelia marxizmu kládli veľký dôraz na túto otázku. Žiaľ, nedá sa povedať, že by v týchto tradíciách aspoň čiastočne tak tvorive pokračovala aj súčasná marxistická filozofia. Argumentáciu, ktorú používame, často naši protivníci už lepšie poznajú ako my a dávno našli spôsoby, ako oslabovať jej účinnosť. Nie je náhodná skutočnosť, že zatiaľ čo vo filozofických otázkach prírodovedy musia naši protivníci používať — aj keď nie zásluhou našich filozofov — často skutočnú pojmovú ekvilibristiku, vystačia v oblasti spoločenských vied s primitívnejšími a hrubšími formami idealizmu. Stačí, keď si uvedomíme príklad nedostatočného rozpracovania etiky. Nie je tajomstvo, že práve táto oblasť je u nás na Slovensku doménou jednej z najhrubších foriem idealizmu — náboženstva.

Dôležitou oporou idealistického svetonáhľadu bola práve oblasť spoločenského života už v Platónových dobách. Priorita vôle a vedomia sa tu zdala najjasnejšia a materialisti nevedeli dosť presvedčivo dokázať opak. V dialógu Faidon pri pole-

nikke proti materialistickým filozofom vysvetľuje prvotnosť duchovného princípu ústami Sokrata, odsúdeného na smrť, taktó: „To je to isté, ako keby niekto chcel udať dôvod toho, prečo tu sedím vo väzení a čakám na čašu s jedom a neutiekol som skôr k Bojótanom alebo k iným národom, ako som mohol, a vravel by, že je to preto, že sa moje kosti, šlachy a svaly napínali tak, ako treba, aby som sedel. Tieto kosti ani tieto svaly by tu, myslím, neboli, ani by ste ma tu nevideli sedieť, keby duch nesúdil, že je pre Sokrata hodnejšie poslúchnuť zákony.“

Nejde tu iba o to, že dôsledný materializmus alebo idealizmus je nemožný bez vysvetlenia takej zložitej oblasti, ako je spoločnosť. Dôsledný filozofický systém tak isto nie je možný bez vysvetlenia ktorejkoľvek inej oblasti objektívneho sveta. Filozofické vysvetlenie spoločenského života má pre filozofický systém, teda aj pre svetový názor zvláštny význam. Materialistické chápanie dejín je nielen zvláštnou filozofickou disciplínou, ale zároveň preniká všetky filozofické disciplíny. V gnozeológii sa skúmanie poznateľnosti sveta neobíde bez skúmania sociálnej podmienkosti odrazu, objektu skúmania, subjektu atď. Každá filozofická disciplína napokon skúma sociálne javy a už preto musí vychádzať z istého náhľadu na spoločnosť, jej hybné sily a pod. Materialistický názor na dejiny nie je teda iba púhou oblasťou aplikácie výsledkov dialektického materializmu na spoločnosť, ale vnútornou organickou súčasťou materialistickej filozofie. O tom nám napokon svedčí už sám vznik marxistickej filozofie.

Rozhodujúcim krokom k vzniku dialektického materializmu bolo skúmanie spoločenskej problematiky. Zakladatelia marxizmu ho rozpracovávali skúmaním a vysvetľovaním spoločenských javov, ako napr. štátu, politiky, práva, morálky a pod. Dôkazy o tom, ako sa práve týmto skúmaním prepracúvajú k dialektickému materializmu, nachádzame u Engelsa v diele *Postavenie robotníckej triedy v Anglii*, u Marxa v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch*, ďalej v spoločných dielach *Svätá rodina* a *Nemecká ideológia*. V týchto spisoch dospeli k pojmu spoločenského bytia. Tu zároveň poznali aj materialistický charakter dialektiky spoločenských javov. Samozrejme, že neostali iba pri skúmaní spoločnosti. Zároveň zovšeobecňovali výsledky prírodovedy a prehodnocovali dejiny filozofie. Možno však povedať, že vznikom historického materializmu vzniká aj dialektický materializmus, že materialistické vysvetlenie spoločenského života bolo rozhodujúce pre vytvorenie dôsledného a uceleného svetonáhľadu.

Môžeme teda konštatovať, že kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia majú základný význam pre historický materializmus ako východiskový vzťah celého systému, ďalej že sú nezbytné aj pre dialektikomaterialistický svetonáhľad.

Kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia ako odraz rozporného vzťahu skutočnosti

Spoločenské bytie a spoločenské vedomie sú tzv. polárne kategórie. Podobné kategórie tohto druhu sú napr. nevyhnutnosť a náhoda, základňa a nadstavba, sloboda a nevyhnutnosť atď. Takéto kategórie sú na seba viazané. Každá z týchto dvojíc sa môže vysvetľovať iba vo vzťahu k druhej — inak stráca svoj zmysel. Zároveň sú však v určitom rozpore. Každá z nich je protipólom tej druhej. Keď používame tieto kategórie, musíme brať do úvahy jednak ich vzájomnú nerozlučnosť, jednak ich rozpornosť. Takéto dvojice kategórií sú v skutočnosti pojmovým

vyjadrením objektívne existujúceho rozporu, pojmovým označením protikladných stránok skutočnosti. Kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia vyjadrujú rozporný vzťah medzi dvoma nerovnocennými skupinami spoločenských javov. Vyjadrujú podmienenosť a závislosť rôznych javov spoločenského vedomia a určitej skupiny spoločenských faktorov. Spoločenské vedomie je týmito faktormi podmienenované a odráža ich. Teda pomocou týchto kategórií máme postihnúť rozporný vzťah toho, čo je v živote spoločnosti určujúce, a toho, čo je určované. Spoločenské bytie ako určujúce sa v javoch spoločenského vedomia, ktoré určuje, zároveň odráža. Otázka vzťahu spoločenského bytia a vedomia, ako vidieť, má do istej miery gnozeologický charakter.

V predmarxovskej filozofii bolo veľa pokusov o materialistické objasnenie príčin vzniku rôznych spoločenských názorov, vzťahu názorov a teórií k spoločenskému životu a tak koniec-koncov o hýbných silách vývinu spoločnosti. Ani jeden z týchto pokusov neuspel pre jednostrannosť, pre neúplné a nedostatočné poznanie rozporného vzťahu odrážaného a odrazu. Francúzski materialisti hľadali príčiny vzniku náhľadov v spoločenskom prostredí, v spôsobe života spoločnosti. Nevedeli však vysvetliť, čo určuje spoločenské prostredie. Preto vysvetľovali spoločenské prostredie opäť z názorov. Feuerbach, Černyševskij a iní antropologickí materialisti sa pokúšali vysvetliť spoločenské názory z biologických vlastností človeka. Za základnú biologickú vlastnosť považovali egoizmus. Pravda, ani pomocou tejto teórie nemohli dôsledne materialisticky vysvetliť spoločenský vývoj. Predovšetkým egoizmus nie je biologický, ale historicky určená vlastnosť. Nakoniec keby sme ju aj uznali za biologickú vlastnosť, bolo by potom treba vysvetliť, prečo ľuďom neprospievajú vždy jedny a tie isté, ale často protikladné veci. Preto aj antropologickí materialisti napriek všetkým snahám skutočne materialisticky vysvetliť príčiny vzniku rôznych názorov nevyhnutne končili v idealizme. Jeden z najdôslednejších predmarxovských materialistov Černyševskij musí napokon do svojej antropologicko—materialistickej interpretácie dejín zavádzať takúto teóriu: „Toto všeobecne známe a všeobecne uznávané riešenie všeobecnej otázky pôvodu všetkých predností ľudského života zahrnuje v sebe s jasnosťou, ktorá bije do očí, odpoveď na dielovú otázku o sile, vytvárajúcej progres v živote národov: základná sila, ktorá rozvíja ľudské bytie — rozumový vývoj ľudí.“ (Černyševskij, *Vybrané filozofické spisy* 3, 619, ruské vydanie z roku 1951.)

Antropologickí ani žiadni iní predmarxovskí materialisti neboli schopní postihnúť a vysvetliť tento rozporný vzťah spoločenského života pre príliš úzke a jednostranné chápanie materiálna v ľudskej spoločnosti. Biologická podstata a biologický život ľudí patrí síce nevyhnutne do materiálneho života. Je však skôr iba predpokladom materiálneho života, iba jednou, aj to nie najdôležitejšou jeho stránkou. Pravý zmysel spoločenského bytia ostal pre nich nepoznaný. Samozrejme, že keď sa spoločenské bytie zredukuje iba na nepodstatnú zložku, nemožno materialisticky vysvetliť spoločnosť. K materialistickému poňatiu sa predmarxovskí materialisti najviac priblížili snahou hľadať príčiny všetkých ideí v niečom od ľudskej vôle nezávislom. Sám výklad tohto od ľudského vedomia nezávislého, materiálneho faktora bol špekulatívny a nezodpovedal pozitívnym faktom. Preto dôsledné materialistické chápanie dejín muselo hľadať úplne iné východisko.

Riešenie otázky u klasikov marxizmu-leninizmu

Marxovu materialistickú metódu skúmania dejín nachádzame zvlášť dobre vy-

svetlenu v Leninovej práci *Kto sú priatelia ľudu*. Píše, že predmarxovskí sociológovia sa dopúšťali predovšetkým jednej zásadnej chyby: miesto toho, aby skúmali určitú konkrétnu spoločnosť a jej vývojové zákony, skúmali spoločnosť vôbec. Viedlo ich to k tomu, že vysvetľovali rôzne spoločenské javy z predpojatých hľadísk a nepúšťali sa do rozboru konkrétnych, objektívnych podmienok, v ktorých spoločnosť, jej idey, zriadenia atď. vznikali a rozvíjali sa. Samozrejme, že takto nemohli poznať reálne príčiny a súvisy spoločenských javov. Ich metodický prístup nebol realistický. Chceli skúmať pojmy v najvšeobecnejšej forme bez predchádzajúceho objasnenia konkrétnych foriem.

Marx a Engels odmietali takéto chápanie dejín, pretože poskytuje príliš veľa miesta fantázii a ľubovôli pisateľa. Žiadali, aby vysvetľovanie dejín vychádzalo z prísne pozitívnych faktov, ktoré sú empiricky presne zistiteľné. Proti špekulatívno-logickej metóde kladú metódu vychádzajúcu z jednoty historického a logického. Vysvetlenie spoločnosti nemožno hľadať nikde inde iba v dejinách tejto spoločnosti. Vychádzajú z názoru, že podmienky, ktoré umožňujú existenciu istej spoločnosti vcelku, podmieňujú aj jej vedomie. Podmienky, ktoré sú nevyhnutnými podmienkami života celej spoločnosti, určujú aj charakter tejto spoločnosti. Teda to, čo podmieňuje život spoločnosti vcelku, podmieňuje aj spôsob života. Výklad takýchto materiálnych faktorov nachádzame u Marxa a Engelsa v *Nemeckej ideológii*. Hovorí sa tam o štyroch predpokladoch ľudských dejín.

Ako prvý predpoklad uvádzajú fyzickú existenciu človeka, jeho telesnú organizáciu, vzťah k prírode a týmto podmienený spôsob získavania životných potrieb — výrobu. Výrobu považujú za základný druhový znak človeka, za znak, ktorý odlišuje človeka od iných živočíchov. Výrobná činnosť človeka, pravda, nie je podmienená názormi, povahou ani ktorýmkoľvek iným prvkom vedomia ľudí. Je závislá priamo od telesného vybavenia človeka, je druhovou biologickou vlastnosťou. Tento prvý predpoklad dejín, telesné vybavenie človeka a z neho vyplývajúcu výrobu ako spôsob získania prostriedkov pre život považujú za objektívny, od ľudí nezávislý, teda materiálny faktor.

Postup zakladateľov marxizmu nám najlepšie charakterizuje odlišnosť medzi historikomaterialistickým a antropologicko-materialistickým chápaním dejín. Oba tieto smery materializmu spoločne vychádzajú z faktu prvotnosti fyzickej existencie človeka voči jeho vedomiu. Rozchádzajú sa však hneď v ďalšom postupe. Zatiaľ čo historický materializmus z fyzickej existencie človeka a jeho vybavenia určitými orgánmi, nervovou sústavou a pod. vyvodzuje jeho objektívny vzťah k prírode — výrobu, antropologický materializmus na základe faktu prvotnosti fyzickej existencie hľadá nemenné, mentálne a emocionálne vlastnosti. Miesto analýzy objektívnych vzťahov sa obracia k subjektu a v ňom hľadá nemenný základ vedomia. Historický materializmus síce tiež uznáva podmienenosť nášho vedomia fyzickými vlastnosťami. Avšak aj tu závisí naše vedomie predovšetkým od iných faktorov.

Za druhý predpoklad dejín považujú vytváranie nových potrieb na základe činnosti na ukojovanie starých potrieb. Činnosťou na ukojovanie existujúcich ľudských potrieb je najmä výroba, pretože predovšetkým ide o materiálne potreby. Uspokojovaním daných potrieb, teda výrobou, zároveň sa vytvárajú možnosti ďalšieho rozvoja výroby a tieto možnosti nakoniec vytvárajú nové potreby — jednak materiálne, jednak aj kultúrne. Táto myšlienka sa v *Nemeckej ideológii* bližšie nevyvetľuje. Podobá sa však napríklad objasneniu zákonitosti rozšírenej kapitalistickej reprodukcie v *Kapitále*. Potreba rozširovať a zdokonaľovať výrobu za kapitalizmu je zákonitosťou, ktorá vyplýva priamo z kapitalistického spôsobu výroby,

z ekonomických vzťahov kapitalistov navzájom a získavania nadhodnoty. Jeden zisk je zároveň podmienkou i potrebou pre získanie iného, vyššieho zisku. To je funkcia kapitálu. Skutočnosť, že uspokojenie jednej potreby je zároveň vytvorenie inej, platí v rôznych formách v hospodárskom živote všetkých spoločností. Preto ju Marx a Engels považujú za objektívny predpoklad dejín.

Do tretieho predpokladu zahrňujú tvorenie nových ľudí — plodenie a tomu zodpovedajúce vzťahy medzi mužom a ženou, rodičmi a deťmi — rodinné vzťahy.

Konečne štvrtý predpoklad vidia v materiálnom styku, v materiálnej súčinnosti ľudí. Sú to vzťahy vznikajúce medzi ľuďmi na základe priemyslu, obchodu, peňažníctva a pod. Ich súhrn nazývajú podľa Hegla občianskou spoločnosťou. Ide o výrobné vzťahy.

Hlavnú úlohu medzi štyrmi predpokladmi pripisujú, pravda, výrobc. Táto napokon nie je zahrnutá iba v prvom predpoklade, ale spočíva aj v ďalších. Od výroby závisí jednak vytváranie nových potrieb, rozmnožovanie obyvateľstva i výrobné vzťahy, jednak táto tým, že je produkciou existenčných prostriedkov, je hlavnou podmienkou existencie ľudskej spoločnosti, Teda obsah pojmu spoločenského bytia je charakterizovaný predovšetkým výrobnou činnosťou.

Podobným spôsobom je charakterizovaný pojem spoločenského bytia aj u Stajna, keď hovorí o podmienkach materiálneho života. Aj tu sa pod spoločenským bytím — materiálnym životom spoločnosti — rozumie systém určitých podmienok, ktoré umožňujú samu hmotnú existenciu človeka.

Spoločenské bytie ako systém spoločensko-prírodných vzťahov

Funkcia udržovať hmotnú existenciu spoločnosti je iba jednou stránkou pojmu spoločenského bytia. Vysvetľovať duchovný život spoločnosti iba tým, že človek hmotne existuje, bolo by veľmi neúplné. Zo zámény medzi marxistickým chápaním spoločenského bytia a takýmto jednostranným poňatím vychádzajú mnohí nepriatelia marxizmu. Z tohto hľadiska kritizuje marxizmus napr. Ladislav Krejčí v diele *Filosofie posledných let pred válkou*. Odvoláva sa na Engelsovu reč nad hrobom K. Marxa, v ktorej Engels hodnotiac význam životného diela K. Marxa hovorí, že najväčším Marxovým objavom bolo zistenie skutočnosti, že skôr, než ľudia myslia, filozofujú atď., musia jesť, piť, šatí sa atď. a že teda výroba materiálnych prostriedkov je určujúcou zložkou celého spoločenského života. Krejčí vyhlasuje toto za naturalizmus a marxistické chápanie dejín za naturalistické. Jeho hodnotenie by nadržovalo svoje oprávnenie, keby sa pod pojmom spoločenského bytia chápalo iba udržovanie naturálnej stránky ľudskej spoločnosti, teda fyzickej existencie ľudí a z tejto sa potom automaticky vyvodzovalo produkovanie ideí. Vytváranie ideí by potom bolo prostou funkciou ľudskeho organizmu podobne ako u materialistov 18. storočia. Toto však nie je našim pojmom spoločenského bytia. Účelom takejto zámény je dokázať, že materiálny život ľudí je jednou oblasťou a duchovný život druhou, pričom nie sú od seba priamo závislé. Teda, že vedomie sa rozvíja samostatne a nezávisle od materiálneho života.

Pri kategóriách spoločenského bytia a vedomia je neodlučiteľná gnozeologická stránka problému, objasnenie podmienenosti odrazu materiálnou činnosťou ľudí, spoločenským bytím. Treba vysvetliť vzťah spoločenského vedomia ako celku k spoločenskému bytiu a neostávať iba u ideológie, ako sa to často robí. Žiaľ, v tomto je práve naša slabosť. Nielenže máme málo rozpracovanú gnozeologickú problematiku

kategórií spoločenského bytia a vedomia, ale ani dosť dobre nevieme, čo si pod tými pojmami predstaviť. U kategórie spoločenského bytia to vidieť jednak v zmätku pojmov spoločenské bytie, materiálny život spoločnosti, podmienky materiálneho života spoločnosti, prípadne materiálne podmienky života jednak v rozpačitosti, do ktorej sa spravidla dostávame, keď máme o spoločenskom bytí povedať niečo viac, než že je to systém podmienok materiálneho života, resp. spôsob výroby. (O vymedzení vzťahu medzi týmito pojmami bude ešte reč.)

Výroba ako podstata spoločenského bytia nemá na spoločenské vedomie vplyv iba prostredníctvom toho, že vytvára našu hmotnú existenciu a tým aj umožňuje naše vedomie. Vzťah spoločenského bytia a vedomia nevysvetlíme iba tvrdením, že spoločenské bytie je faktom hmotnej existencie ľudí. Vysvetľovať prvotnosť bytia voči vedomiu iba v tomto zmysle je zjednodušovanie skutočnosti a vulgarizácia marxizmu. Keďže takéto tvrdenie je neúplné, necháva stále dosť miesta pre idealistické vysvetľovanie vedomia.

Odrážanie objektívneho sveta naším vedomím závisí od objektívnych vzťahov, od objektívneho pôsobenia tohto na nás. Vedomie je do istej miery odrazom týchto vzťahov. Objektívnosť nášho poznania spočíva predovšetkým v tom, že sme súčasť prírody a ako taká sa zúčastňujeme vzájomného pôsobenia prírody. O každej veci vieme iba toľko, čo sa o nej môžeme dozvedieť z jej pôsobenia na ostatnú prírodu včítane nás. Samozrejme, že toto pôsobenie nie je odlučiteľné od veci samej. Naše vedomie, keďže odráža okolitý svet, koniec - koncov na základe vzťahov spoločnosti a prírody, je týmito vzťahmi do istej miery determinované. Nebudeme sa tu bližšie zaoberať touto problematikou. Chceme iba ukázať, že sám obsah nášho vedomia je sociálne determinovaný objektívnymi vzťahmi spoločnosti a prírody.

Tieto spoločensko - prírodné vzťahy, keďže ovplyvňujú naše poznanie, v tomto poznaní sa samy odrážajú. Nestačí teda objasňovať spoločenské determinovanie vedomia iba určením faktorov, ktoré vytvárajú alebo umožňujú hmotnú existenciu spoločnosti. Treba objasniť, že fakt vytvárania hmotnej existencie spoločnosti je zároveň objektívnym spoločensko - prírodným vzťahom, ktorý nielen umožňuje, ale určuje obsah i rozsah nášho poznania. Pojem spoločenského bytia sa nemôže objasniť vyčerpávacím spôsobom, keď nevezmeme do úvahy tieto objektívne vzťahy. Naše vedomie, náš subjektívny vzťah k prírode a k spoločnosti závisí najmä od objektívnych spoločensko - prírodných vzťahov. V týchto vzťahoch má výroba veľmi dôležité miesto. V nej sa uskutočňujú objektívne vzťahy spoločnosti a prírody a ďalej vzťahy medzi ľuďmi navzájom. Túto stránku treba pri kategóriách spoločenského bytia zdôrazniť a na jej základe vysvetľovať spoločenské vedomie.

Spoločenské bytie ako sústavu spoločensko - prírodných vzťahov objasňovali klasikovia marxizmu ešte v začiatkoch historického materializmu. Marx a Engels v *Nemeckej ideológii* píšú: „Produkcia života ako vlastného života prácou, taktiež cudzieho života plodením javí sa hneď ako dvojaký vzťah. Jednak ako vzťah prírodný, jednak ako vzťah spoločenský...“ (české vydanie, str. 28). Toto platí v plnom rozsahu na celé spoločenské bytie. Nie je správne a je vulgarizáciou rozumieť pod spoločenským bytím napr. zásoby spotrebných prostriedkov, prípadné technické zariadenia, komunikácie atď., proste materiálne prostriedky existencie spoločnosti. Svoje vlastnosti ako existenčné prostriedky spoločnosti si zachovávajú iba vtedy, keď sa zúčastňujú materiálneho života spoločnosti, keď ich spoločnosť používa. Sú teda iba prostriedkom materiálneho života, nie však ním samým. Spoločenské bytie treba hlbšie chápať ako určitý proces, pôsobenie, sústavu vzťahov,

ktoré sú od ľudí nezávislé a odrážané ich vedomím. V tomto zmysle Marx a Engels charakterizujú spoločenské bytie ako prírodný a spoločenský vzťah.

Chápať spoločenské bytie ako prírodný vzťah znamená priznať istú úlohu vo vývoji spoločnosti prírodným faktorom, teda priznať pôsobenie, vzťah prírody k spoločenskému životu. Pritom sa možno dopustiť dvoch extrémov.

Predovšetkým je tu možnosť úplne eliminovať vplyv prírody na spoločenský vývoj a preceniť spoločenskú stránku materiálneho života. Takéto tendencie sa nezriedka prejavujú spolu so snahou odlišiť marxistické chápanie dejín od mechanistického alebo vulgárno-materialistického. Obvykle sa pritom preháňa zvlášť stránka pôsobenia spoločnosti na prírodu alebo zložka výrobných vzťahov. Správne sa vychádza z hľadiska, že spoločenský život je zvláštnou, novou kvalitou, aká sa nikde inde v prírode nenachádza. Pravda, preceňovanie osobitosti spoločenského života a podceňovanie prírodných faktorov vedie k odtrhovaniu spoločnosti od prírody a napokon k subjektívnemu idealizmu. Takýto stav bol dosť rozšírený pred vystúpením Stalina s *Ekonomickými problémami*. Potom sa síce prestalo s podceňovaním objektívneho, prírodného charakteru ekonomických zákonov, avšak v charakteristike kategórie spoločenského bytia sa tento moment naďalej preceňuje.

Patrí sem predovšetkým často vyslovované, aj keď nikde priamo nepublikované zameňovanie spoločenského bytia za ekonomiku, t. j. za výrobné vzťahy. Vlastnú úlohu výrobných vzťahov v spoločenskom bytí si vysvetlíme neskoršie. Zatiaľ však môžeme aj bez tohto vysvetlenia dokázať, že táto zámena je nesprávna. Spomínané stanovisko býva často dokladané rôznymi výňatkami z klasikov. Napr. Engels v dopise Blochovi z 1. a 2. 9. 1890 píše: „Dejiny tvoríme sami za veľmi určitých predpokladov a podmienok. Z týchto sú ekonomické koniec koncov rozhodujúce.“ Podobne píše Marx v predhovore *Ku kritike politickej ekonómie* a na iných miestach. Pravda, z týchto miest sa nedá vyvodiť, že by zakladatelia marxizmu stotožňovali spoločenské bytie a ekonomiku. Predovšetkým tu klasici hovoria iba o tom, že ekonomika v poslednej inštancii, pred ostatnými faktormi určuje dejiny. Okrem toho nie je dosť jasné, či majú klasici na mysli dejiny vôbec alebo iba politické dejiny. V druhom prípade by išlo o príčiny vývoja nadstavby. Dôkaz toho, že pod pojmom spoločenského bytia nechápu iba spoločenské, ale aj prírodné faktory, môžeme vidieť aj v tom, že napr. v cit. mieste z *Nemeckej ideológie* i inde v tomto spise uvádzajú prírodné faktory. Tak isto to robí Stalin v známej práci *O dialektikom a historickom materializme*. Teda u klasikov nemožno hľadať zdôvodnenie tejto zámeny, nehľadiac na to, že vecne je tiež nezdôvodnená.

Druhá nesprávna tendencia spočíva v precení vplyvu prírodných podmienok a v nedocenení spoločenských faktorov materiálneho života spoločnosti. Prejavuje sa v najrôznejších smeroch buržoáznej sociológie staršej i súčasnej. Môže vychádzať z precenenia rôznych prírodných faktov — ako je geografické prostredie u smerov geografického determinizmu, biologickej zákonitosti vývinu človeka u smerov sociálneho darvinizmu, biologických vplyvov na národný charakter v rasizme, biologických činiteľov populácie v maltuziánskych a novomaltuziánskych teóriách a pod. Tieto teórie, vychádzajúce z nesprávnej snahy vysvetliť dejiny spoločnosti iba vplyvom prírodných faktorov, ktoré okrem toho veľmi úzko chápu, stávajú sa často priamou apologetikou triednej nadvlády imperialistickej buržoázie. Je napr. dobre známa úloha, ktorú hrala geopolitika a rasizmus pri zdôvodňovaní expanzie a výčinov fašistického Nemecka, alebo novomaltuziánske teórie a sociálny darvinizmus v obhajobe vojnových plánov amerických imperialistov.

Chápať spoločenské bytie ako prírodný a spoločenský vzťah znamená priznať

istý vplyv prírodných faktorov na spoločenský vývin a ďalej vymedziť mieru pôsobenia týchto faktorov a určiť ich vplyv na spoločenské vedomie. V tejto stati nebude, pravda, možné podať širšiu analýzu tohto pôsobenia. Napokon pre úlohy, ktoré si dáva táto stať, bolo by aj zbytočné. Úplne stačí iba rámcové vymedzenie.

Jeden spôsob vplyvu prírody na spoločnosť spočíva v pôsobení biologických vlastností človeka na spoločenský život. Človek je prostredníctvom svojho organického tela súčasťou prírody. Je podrobený biologickým zákonom ako každý iný živočích. Cez naše organické telo pôsobí príroda na spoločenský život v niekoľkých smeroch. Predovšetkým sa treba zmieniť o fyzickom vybavení človeka určitými orgánmi, fyziológiu týchto orgánov a tomu odpovedajúcich biologických zákonov.

Ďalej je to biologická stránka populácie. I populácia je čiastočne biologický vzťah, ktorý je podrobený biologickým zákonitostiam a je v istých prvkoch od človeka nezávislý. Z toho vyplýva istá biologická podmienenosť, vplyv na vzťah muža a ženy, ďalej rodičov a detí, krátko biologická stránka rodinného života. Ďalej s tým súvisí aj biologická podmienenosť dĺžky ľudského života, dĺžka produktívneho obdobia ľudského života, medze fyzickej a duševnej výkonnosti atď. Vplyv týchto faktorov na spoločenský život a vývin je nepochybný. Treba sa však varovať preceňovania tohto vplyvu. Činnosť všetkých týchto prírodných faktorov je v skutočnosti neoddeliteľná od spoločenských faktorov. Stačí, keď si spomenieme na rôzne štatistické údaje týkajúce sa populácie a priemernej dĺžky ľudského života v kapitalistických a socialistických krajinách. Všeobecne vykazujú značné rozdiely v prospech socialistických krajín. Sú pôsobené rozdielom životnej úrovne, zdravotníckej starostlivosti a iných sociálnych podmienok. Údajov, dokazujúcich závislosť pôsobenia týchto biologických zákonov od sociálnych podmienok, mohli by sme zhromaždiť značné množstvo, nehľadiac už na presné a podrobné zhodnotenie, podané Marxom v *Kapitáli*, Engelsom v *Postavení robotníckej triedy v Anglii* a pod. Empirické i teoreticky spracované fakty dokazujú, že tieto biologické zákony majú síce nepochybný vplyv na spoločenský život a vedomie, ale ich pôsobnosť závisí od podmienok, ktoré môže spoločnosť meniť. Pôsobením spoločenského vývinu, zmenou životných podmienok menia sa napokon aj samy biologické vlastnosti.

Do druhej skupiny pôsobenia prírody na spoločenský život patrí pôsobenie prostredníctvom prírodného prostredia. Prírodné prostredie môže na život a vývin spoločnosti pôsobiť opäť rôznym spôsobom. Môže napr. vytvárať priaznivé alebo menej priaznivé podmienky pre biologický vývin človeka. Alebo príliš členitým reliéfom sťažovať spojenie a takto, zvlášť v starších dobách, brániť vzájomnému kultúrnemu ovplyvňovaniu obyvateľstva jednotlivých krajín. Nepochybne ovplyvňuje vývoj aj prírodné bohatstvo.

Vcelku môžeme rozdeliť pôsobenie prírodného prostredia na spoločenský život na pôsobenie: a) klímou, b) bohatstvom flóry, faunou a úrodnosťou pôdy, c) nerastným bohatstvom, d) energetickým bohatstvom, e) reliéfom, f) zemepisnou polohou.

Vplyv prírodného prostredia sa však počas dejín veľmi mení čo do rozsahu i intenzity. Proti počiatočným obdobiam ľudských dejín, keď spoločnosť disponovala iba nepatrnými technickými prostriedkami a bola prevažne závislá od prírodného prostredia, môže súčasná spoločnosť pomocou rozsiahlej techniky oveľa dokonalejšie využívať prírodné prostredie pre svoje potreby a obmedzovať jeho nepriaznivé vplyvy. Môže z prírody oveľa viacej získavať a pomocou jedných prírodných síl pôsobiť na iné a usmerňovať ich tak, ako to spoločnosti najlepšie vyhovuje. Aj tu vidíme, že pôsobenie prírody na spoločnosť je závislé od spoločnosti samej, od jej technických možností. Závisí teda od stupňa vývoja výroby.

Skutočnosť, že pôsobenie prírody na spoločnosť je závislé od objektívneho pôsobenia spoločnosti na prírodu, teda od menenia prírody a vytvárania špecifickej ľudskej prírody, je základom posudzovania vzťahu spoločnosti a prírody, teda aj materialistického chápania dejín a spoločenského bytia. Oddeľovať prírodu a spoločnosť napokon ani nie je možné inak ako v abstrakcii, aj to nie vždy. Tvoria jediný celok, určitú sústavu spoločensko-prírodných vzťahov. Pôsobením na prírodu si človek vytvára svoje životné prostredie. Tým, že predmarxovské pokusy o materialistický výklad dejín nevzali do úvahy vytváranie ľudského životného prostredia, zvláštnej ľudskej prírody, samy si zahatili cestu k vysvetleniu dejín. Že je potrebné práve z tohto faktora vysvetľovať aj vývoj poznania, svedčí nám sám vývoj vied. Už Marx a Engels poukázali na spojitosť medzi poznávaním prírody a praktickým využívaním prírodných síl. Z dejín vedy uvádzajú napr. vznik mechaniky ako vedy a zavádzanie strojov do výroby, vznik hydrauliky a počiatok regulovania vodných tokov, využívanie vodnej energie a pod. Je nesporné, že toto praktické zameranie nášho poznania a jeho závislosť od vzájomného spoločenského pôsobenia nemôžeme nebrať v úvahu pri objasňovaní kategórií spoločenského bytia a vedomia.

Treba však pohovoriť ešte o jednej veľmi dôležitej triede vzťahov, bez ktorých nemožno dôsledne materialisticky interpretovať dejiny a teda ani charakterizovať kategóriu spoločenského bytia. Ide o spoločensko-výrobné, ekonomické vzťahy a z nich vyplývajúcu materiálnu zainteresovanosť. Pojem výrobných vzťahov treba však chápať v najširšom vymedzení ako všetky ekonomické vzťahy daného spôsobu výroby a neobmedzovať ich iba na jadro, t. j. vlastnícke vzťahy.

Výrobné vzťahy vždy vytvárajú materiálnu zainteresovanosť na výrobe. V období vykorisťovateľských spoločností materiálny záujem vlastníkov výrobných prostriedkov je určujúci. Pokiaľ to zodpovedá materiálnemu záujmu vlastníkov výrobných prostriedkov, rozvíja sa výroba a s ňou zároveň aj produktivita práce. Spôsob, akým spoločnosť pôsobí na prírodu a miera tohto pôsobenia sú teda závislé od materiálneho záujmu vlastníkov výrobných prostriedkov. Samozrejme, že z tohto potom vyplýva aj závislosť využívania prírodného bohatstva a pretvárania prírody v najširšom zmysle od materiálneho záujmu vlastníka. Spoločensko-prírodné vzťahy nemožno teda už z tohto dôvodu vysvetliť bez ocenenia úlohy výrobných vzťahov.

Cez materiálnu zainteresovanosť je na rozvoji výroby zainteresovaná aj veda a rozvoj vedeckého poznania. Nejde iba o technické vedy. Majitelia výrobných prostriedkov v snahe čo najviac z prírody využívať pre výrobné účely podporujú rozvoj prírodovedy ako celku. A nielen prírodovedy. Výrobné vzťahy vyžadujú aj isté ideologické vyjadrenie a ochranu. Preto je podporovaný rozvoj ideologických foriem. Avšak ani to ešte nie je všetko. Výroba vyžaduje aj isté všeobecné vzdelanie. Podľa potrieb výroby sa teda rozširuje aj vzdelanie a budujú sa také vedecké inštitúcie, ktoré neslúžia priamo výrobe alebo výrobným vzťahom, ale dopĺňujú ľudské vzdelanie o isté vedecké disciplíny. Môžeme teda povedať, že výrobné vzťahy do značnej miery podmieňujú i usmerňujú rozvoj ľudského poznania.

V tejto súvislosti je vhodné zmieniť sa o závislosti fetišizmu od vykorisťovateľských výrobných vzťahov. Otázka fetišizmu, rozpracovaná na mnohých miestach v spisoch Marxa a Engelsa, počínajúc Marxovými *Ekonomicko-filozofickými rukopismi*, objasňuje záhadný sklon pracujúcich vrstiev k náboženstvu a idealistickej filozofii, ktorý sa prejavuje vo všetkých vykorisťovateľských spoločnostiach. Marx v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* vysvetľuje túto otázku ako proces tzv. sebaodcudzenia človeka. Podstata tohto sebaodcudzenia tvorí skutočnosť, že vo vykorisťovateľských, napr. kapitalistických výrobných vzťahoch produkty práce robotníka sú od-

cudzované a na nich buduje svoju moc jeho triedny nepriateľ. Využívanie prírody sa taktiež deje v záujme kapitalistov a tým sa aj táto stáva prostriedkom pre vykorisťovanie. Stáva sa robotníkovi nepriateľskou, cudzou mocnosťou podobne ako ľudská spoločnosť. Takto sa človeku-robotníkovi odcudzuje práca ako ľudská rodová činnosť, príroda ako ľudské životné prostredie a napokon ľudská spoločnosť vôbec. Keďže sa necíti slobodným v základných ľudských funkciách, keďže všetko ľudské sa mu stáva cudzie, má na jednej strane sklon k iracionálnym názorom a na druhej strane k preceňovaniu živočíšnych životných funkcií, ako je spotreba, spánok, po- hlavný akt a pod.

Na fetišizmus, skresľovanie subjektívneho vzťahu človeka k spoločnosti narážal aj súčasník Marxa a Engelsa, nemecký socialista Jozef Dietzgen, keď napísal v úvode k *Podstate ľudskej práce hlavou* tieto slová o vplyve výrobných vzťahov na poznanie: „Historický vývoj, ktorý tak ďaleko pokračuje, že sa snaží o zrušenie panstva a otroctva, môže sa tak ďaleko zbaviť predsudkov, že výrobu vo všeobecnosti, možnosť poznania, prácu hlavou môže chápať v ich nahote a pravdivosti..., ale nakoľko tieto vzťahy nie sú všeobecne ľudské, ale triedne, musí aj názor na veci vychádzať z tohto obmedzeného hľadiska.“ (Dietzgen J., *Ausgewählte Schriften*, Dietz Verlag Berlin 1954, 33.)

Z celého doterajšieho rozboru vyplýva, že výroba má v sústave vzťahov, ktorými charakterizujeme spoločenské bytie, centrálné miesto. V nej sa koncentrujú spoločensko-prírodné vzťahy. Od výroby predovšetkým závisí, do akej miery spoločnosť pretvára prírodné prostredie na osobitnú, ľudskú prírodu a tým aj usmerňuje pôsobenie prírodných síl na spoločnosť. Vytváraním materiálnych hodnôt sa umožňuje rozvoj akéhokoľvek poznania. Materiálna výroba umožňuje rozvoj umenia i takých vedeckých odvetví, ktoré s výrobou nesúvisia. Svojím vývinom podmieňuje ďalej aj vývoj poznania čo do jeho rozsahu a hĺbky, usmerňuje poznanie na určité javy a priamo si vynucuje riešenie istých otázok vedomia. Napokon výrobné vzťahy podmieňujú aj existenciu ideológie. Z nášho rozboru ďalej vyplýva, že napriek tejto úlohe, ktorú v materiálnom živote zastáva výroba, nebolo by správne pri súhrnej charakteristike spoločenského bytia charakterizovať spoločenské bytie ako výrobu. Z tohto pojmu nemožno vylúčiť ani iné, aj keď nie prvoradé vzťahy.

Napokon som sa snažil vysvetliť, že pri charakteristike spoločenského bytia treba brať do úvahy dve stránky prvotnosti spoločenského bytia voči spoločenskému vedomiu; jednak že znamená vytváranie materiálnych predpokladov akéhokoľvek ľudského vedomia, teda že spoločenské bytie znamená materiálnu existenciu, materiálny život ľudí, jednak že ním treba rozumieť prvotnosť aj čo do určovania obsahu a rozsahu poznania. Zdá sa mi nesporné, že spoločenské bytie treba charakterizovať jednak ako materiálne podmienky celkového života spoločnosti, ako predpoklady dejín vôbec, teda i dejín vedomia zo stránky gnozeologickej, v ktorej musí byť zachytená podmienenosť vývinu spoločenského vedomia materiálnym životom spoločnosti. Považujem tieto dve stránky za neoddeliteľné a nesúhlasím s občas sa vyskytujúcimi názormi, podľa ktorých gnozeologickú problematiku treba zahrnúť do kategórií hmoty a vedomia, a sociologickú do kategórie spoločenského bytia a spoločenského vedomia. Nazdávam sa, že taký prístup už vopred vylučuje správne objasnenie týchto kategórií.

Súhrne by azda bolo možné charakterizovať spoločenské bytie ako sústavu objektívnych spoločensko-prírodných vzťahov, do ktorých zahrnujem vzťah prírodného prostredia a spoločenského života, výrobné vzťahy a pôsobenie spoločnosti na prírodu — teda pretváranie prírody podľa ľudských potrieb. Tieto objektívne vzťahy

podmieňujú existenciu nášho vedomia a v poslednej inštancii určujú rozsah a obsah nášho poznania.

Vzťah pojmov „spoločenské bytie“ a „podmienky materiálneho života“

V prácach historického materializmu, ako som už konštatoval, úplne ľubovoľne sa zamieňajú pojmy spoločenského bytia, materiálneho života spoločnosti s podmienkami materiálneho života, resp. materiálnymi podmienkami života. Stručne sa chcem vyjadriť k ich ohraničeniu.

Pod pojmom spoločenského bytia, ako som už povedal, rozumiem pojmové vyjadrenie jednej stránky jedného z rozporných vzťahov spoločenského života. Tento pojem sa v bežnej praxi zamieňa za pojem materiálneho života spoločnosti. Myslím, že tieto pojmy možno zamieňať asi v tom zmysle, ako sa zamieňa pojem hmoty s pojmom objektívnej reality. Objektívna realita odrážaná vedomím je adekvátne a bližšie vymedzeniu pojmu hmoty, ako aj materiálny život spoločnosti je adekvátnym a bližším objasnením toho, čo máme rozumieť pod spoločenským bytím, teda že spoločenské bytie je označením nie duchovného, ale materiálneho života spoločnosti. Spoločenské bytie je kategória, materiálny život spoločnosti sústava objektívne existujúcich spoločensko-prírodných vzťahov. Teda spoločenské bytie označuje jednu stránku rozporného vzťahu, ktorou je materiálny život. Odlišovanie týchto pojmov má zmysel iba v určitom prípade. Inak je zbytočné. Pri charakterizovaní spoločenského bytia ako materiálneho života spoločnosti (čo znamená odlišovanie týchto dvoch pojmov) si kladieme za cieľ objasniť, že bytie spoločnosti, teda podstatu spoločenského života vidíme v materiálnych faktoroch. Hovoríme teda iba toľko, že sa stavíme za materialistické chápanie dejín. Toto, pravda, ďalej predpokladá doložiť, čo rozumieme pod materiálnym životom. Keď nám však nejde o toto najelementárnejšie svetonázorové vymedzenie pojmu spoločenského bytia, sme oprávnení tieto pojmy stotožniť.

Voči pojmom spoločenského bytia a materiálneho života kladiem ako adekvátny pojem materiálne podmienky života spoločnosti. Označuje faktory, ktoré podmieňujú a určujú celkový život spoločnosti, teda materiálny život.

Ďalšou otázkou je vymedzenie vzťahu medzi pojmom spoločenského bytia a podmienok materiálneho života. V bežnej praxi sa tieto pojmy stotožňujú s odvolaním sa na Stalina. Myslím, že je to nesprávne.

Stalin vo svojej práci volí asi to východisko ako Marx a Engels v *Nemeckej ideológii* a kladie si otázku, čo podmieňuje život spoločnosti ako celku. Predpokladá, že tie podmienky, ktoré umožňujú život spoločnosti ako celku, umožňujú aj ideový život ako jeden jeho moment. Celý ďalší výklad historického materializmu u Stalina je v podstate vysvetľovaním a konkretizovaním tohto predpokladu ako skutočnej príčiny spoločenských ideí a ideologických vzťahov. Podmienky materiálneho života mu slúžia za východisko materialistického výkladu dejín. Avšak objasnenie pojmu spoločenského bytia treba hľadať nielen v tomto východisku, ale v celom výklade. Celá stať o historickom materializme v podstate objasňuje vzťah medzi tým, čo sa v živote spoločnosti odráža, a tým, čo je odrazom. Pri stotožnení podmienok materiálneho života spoločnosti so spoločenským bytím sa na toto zabúda a zamieňa sa východisko pre objasnenie pojmu s objasnením samým. Stalin síce kladie pojmy spoločenské bytie a podmienky materiálneho života na jednu rovinu, ale iba vo všeobecnosti, asi v tom zmysle, že faktory, ktoré zahrňuje do podmienok materiálneho

života v určitých, historicky konkrétnych vzťahoch, určujú aj vedomie, teda že podmienky materiálneho života sa stávajú spoločenským bytím. Pritom treba pamätať na to, že Stalin pri písaní svojej práce nemal za cieľ vysvetľovať rozdiel medzi jednotlivými kategóriami, ale išlo mu o celkové a stručné objasnenie materialistického chápania dejín. Tomuto celkovému účelu bolo podriadené aj vysvetľovanie dielových otázok, ako je napr. vzťah medzi podmienkami materiálneho života a spoločenským bytím. Treba sa snažiť pochopiť Stalinov postup a nie mechanicky preberať jeho schému.

Odlíšnosť podmienok materiálneho života od spoločenského bytia sa ihneď objaví, keď zoberieme do úvahy vývojové hľadisko. Ukáže sa, že napr. nie geografické prostredie všeobecne, ale určitý konkrétny vzťah medzi ním a výrobou je súčasťou spoločenského bytia. Všetky ďalšie možnosti využívania prírodných síl a látok sú iba podmienkou ďalšieho rozvoja materiálneho života a teda i spoločnosti vôbec. Príroda dáva ľudskej spoločnosti nekonečné množstvo takých možností. Avšak z týchto nekonečných možností môže spoločnosť vždy iba isté obmedzené, konečné množstvo pre seba využívať a premeniť vo fakt svojho materiálneho života.

Obchádzaním a neujasnením si pojmov vzniká potom taká situácia, ako napr. v článku N. A. Voskanjana v 4. čísle Voprosov filosofii z roku 1956. Autor nevidí rozdiel medzi podmienkami materiálneho života a spoločenským bytím; uvedomuje si však, že tu predsa len istý rozdiel je a snaží sa ho vyriešiť tým, že delí pojem geografického prostredia na geografické prostredie v prírodovedeckom a v sociologickom zmysle. Za podmienku materiálneho života počíta iba geografické prostredie v sociologickom zmysle. Myslím, že je to nesprávne postavenie problematiky. Geografické prostredie ako celok je stálou a nezbytnou podmienkou materiálneho života, pričom sa však vždy iba v istom obmedzenom rozsahu stáva súčasťou materiálneho života. Voskanjan takto síce stotožňuje podmienky materiálneho života so spoločenským bytím, ale iba za cenu toho, že z pojmu podmienok materiálneho života zachováva iba meno a inak celý obsah tohto pojmu ruší.

Pojem spoločenského bytia som objasnil už skôr. Na záver ešte stručnú charakteristiku pojmu podmienok materiálneho života. Pod podmienkami materiálneho života rozumiem tie faktory, ktoré umožňujú — sú teda podmienkou — vývin materiálneho života. Je to predovšetkým už dosiahnutá vývojová úroveň materiálneho života. Materiálny život na danom stupni je podmienkou ďalšieho vývinu materiálneho života. Ďalej sem spadajú možnosti ďalšieho využitia prírodných síl a látok. Oba pojmy možno stotožňovať iba v tom zmysle, že faktory, ktoré sú v danom historickom období podmienkami materiálneho života, môžu sa stať v ďalšom súčasťou materiálneho života a že materiálny život v danom období je zároveň podmienkou materiálneho života budúcnosti. V inom vzťahu je medzi oboma pojmi istá odlíšnosť.

Pojem spoločenského vedomia

Podobne ako v pojme spoločenského bytia aj v pojme spoločenského vedomia sú doteraz nejasnosti a nestálosť používania. Všeobecná zhoda je v názore, že spoločenské vedomie odráža spoločenské bytie, že spoločenské vedomie sú názory ľudí o materiálnych vzťahoch, v ktorých žijú. Avšak hneď v ďalšom sa ukazuje veľká nejednotnosť. Bežne sa užíva pojem spoločenského vedomia v troch zmysloch.

Podľa jedného názoru je spoločenské vedomie odraz výrobných vzťahov a v podstate sa kryje s pojmom ideológie. V tomto prípade spoločenské vedomie —

ideológia — je podradeným pojmom voči vedomiu vôbec, ktoré odráža prírodu i spoločnosť. Zástanci tohto názoru poukazujú najmä na to, že toto poňatie podtrhuje určenosť spoločenského vedomia ekonomikou a že je v súlade so známym výrokom Marxa v predlove *Ku kritike politickej ekonómie*, kde hovorí: „Spôsob výroby materiálneho života podmieňuje sociálny, politický a duchovný životný proces vôbec.“ Podobne v *Biede filozofie*. Marx tu, pravda, vôbec nič nehovorí o totožnosti spoločenského vedomia a ideológie. Zo skutočnosti, že výroba ako určujúci faktor materiálneho života podmieňuje aj duchovný životný proces, neplynie, že celá oblasť duchovného života je ideológiou. Ukazuje iba podmienenosť spoločenského vedomia spoločenskými vzťahmi, medzi ktorými sú výrobné vzťahy najdôležitejšie.

V druhom zmysle sa pojem spoločenského vedomia používa pre označenie sociálnej podmienenosti akéhokoľvek vedomia o objektívnom svete. V tomto zmysle je spoločenské vedomie odraz objektívneho sveta, t. j. spoločnosti a prírody, ktorý je produktom mnohých jedincov a je podmienený materiálным životom. Ideológia je potom podradený pojem voči spoločenskému vedomiu, ktoré okrem nej zahrňuje ešte aj iné názory.

V treťom zmysle sa pojem spoločenského vedomia používa na označenie ustálených, spoločensky platných názorov o prírode a spoločnosti. Spoločenské vedomie je takto protikladom individuálneho vedomia; je voči nemu určujúce, jeho obsah je zákonitý, zatiaľ čo individuálne názory môžu byť náhodilé.

Stotožňovanie spoločenského vedomia s ideológiou býva dnes už pomerne zriedkavé. Napokon sa ani dôsledne nedodržiava. Dost často ustupuje chápaniu vedomia v širšom rozsahu. Dôsledné chápanie spoločenského vedomia ako ideológie sa totiž nevyhne jednej z dvoch krajností. Buď chápe ideológiu ako odraz výrobných vzťahov a potom musí zo spoločenského vedomia vylúčiť podstatnú časť prírodných vied i určitú časť spoločenských vied, alebo tieto zahrňovať do pojmu spoločenského vedomia, ale potom precení moment triednosti.

Riešenie, ktoré vyplýva z prvej možnosti, je veľkým zjednodušením zložitých súvislostí odrazu a odrážaného. Akceptovanie tohto náhľadu sa napokon nevyhne idealizmu. Vývin poznania v oblasti prírodovedy by potom bol úplne mechanický proces, ktorý nie je spoločensky ničím podmienený. Teda vedomie by sa tu vyvíjalo akosi samo zo seba. Pristúpiť na druhé hľadisko znamená predovšetkým zúžiť pojem spoločenského bytia na ekonomickú základňu a ďalej zameniť skutočnosť, že výsledky prírodovedy využívajú vládnuce triedy, že im teda v tomto zmysle slúži, s názorom, že tieto svojim obsahom odrážajú triedne vzťahy. Je síce pravda, že aj prírodoveda do istej miery svojím zameraním odráža materiálny záujem tried, ktoré vlastnia výrobné prostriedky, ale vzťahy medzi triedami, triedny boj nie je ani predmetom týchto a ani to nemôžeme z nich poznávať. Nemožno teda celú oblasť spoločenského vedomia považovať za ideológiu.

Okrem toho dôsledné uplatňovanie stotožnenia spoločenského vedomia s ideológiou by malo aj politicky škodlivé dôsledky. Pri vede by viedlo k rozlišovaniu na vedu napr. kapitalistickú a socialistickú. Podobne, ako bojujeme proti kapitalistickej ideológii, mali by sme bojovať i proti tzv. kapitalistickej vede. Znamenalo by to zriekať sa mnohých výdobytkov ľudského poznania.

Teda pojem spoločenského vedomia nemožno stotožniť s jednou jeho časťou, s ideológiou. Myslím, že správne sa má používať pojem spoločenského vedomia na označenie sociálnej podmienenosti našich názorov, predstáv atď. o objektívnom svete. Spoločenské vedomie v tomto zmysle obsahuje názory o spoločnosti i prírode. Je spoločenským produktom, spoločenským odrazom, ktorý je podmienený ma-

teriálnym životom spoločnosti. Podľa toho, čo ľudia poznávajú a do akej hĺbky siaha ich poznanie, dá sa spätne usudzovať o ich materiálnom živote. Teda materiálny život podmieňuje vedomie v celom jeho rozsahu a nie iba jednu jeho časť, názory o spoločnosti.

Ostáva ešte vyriešiť, či do pojmu spoločenské vedomie patria všetky názory danej spoločnosti alebo iba tie, ktoré sa všeobecne uznávajú. Druhému hľadisku by sa zdalo nasvedčovať i slovné vyjadrenie — keď ide o spoločenské vedomie, mali by to byť spoločensky uznávané názory.

Myslím, že toto hľadisko je nesprávne. Atribút „spoločenské“ označuje u vedomia jeho spoločenskú podmienenosť. Ide o bližšie určenie všeobecného pojmu vedomia. V tomto môžeme nájsť aj jediný rozdiel medzi pojmi vedomie a spoločenské vedomie. Prvá kategória sa používa vo vzťahu ku kategórii hmoty a označuje všeobecný protiklad medzi odrazom a odrážaným, kým kategória spoločenského vedomia označuje sociálnu podmienenosť vedomia materiálnym životom a tým i odrážanie materiálneho života vo vedomí. Teda spoločenské vedomie odráža materiálny život jednak priamo v názoroch o spoločnosti, jednak nepriamo celým rozsahom a hĺbkou poznania.

Keď vychádzame z názoru, že spoločenské vedomie je odraz spoločenského bytia, potom neslobodno chápanie spoločenskosti čo do podmienenosti zamieňať za pojem spoločenského v zmysle tzv. kolektívneho vedomia v protiklade k individuálnemu vedomiu. Spoločenské bytie sa odráža nielen v ustálených, spoločensky platných názoroch, ale aj v takých, ktoré nemajú spoločenskú platnosť.

Keby malo byť prijaté stotožnenie spoločenského vedomia so spoločensky ustálenými názormi, bolo by treba spoločenské vedomie charakterizovať nie ako odraz spoločenského bytia, ale ako spoločensky ustálené názory o materiálnom živote, ďalej potom vysvetliť vzťah individuálneho vedomia k spoločenskému bytiu a zvlášť objasniť, prečo individuálne vedomie neodráža spoločenské bytie.

Podobné stotožnenie je ďalej v nesúlase s vývojovým hľadiskom. Mnohé z všeobecne platných názorov sú skôr individuálne, v istom zmysle náhodilé a nie vždy spoločnosťou uznávané. Vyplývala by teda potreba objasniť, ako z individuálneho vedomia, ktoré nie je spoločenským vedomím, vzniká spoločenské vedomie ako odraz spoločenského bytia. Potom by sa ukázalo potrebným buď celú koncepciu zavrhnúť, alebo tvrdiť, že názory sú natoľko odrazom spoločenského bytia, nakoľko majú všeobecnú platnosť.

Napokon stotožnenie spoločenského vedomia s tzv. kolektívnym vedomím vyvoláva aj iné pochybnosti. Nie je príliš veľa teórií, ktoré majú skutočne spoločenskú platnosť. Čo do rozsahu spoločenskej platnosti je medzi nimi značná stupňovitosť. Niektoré uznávajú iba určité triedy, iné väčší počet tried a pod. Potom by bolo potrebné objasniť, do akej miery musí mať mienka spoločenskú platnosť, aby bola spoločenským vedomím. V prípade úplného stotožnenia by bolo opäť potrebné vysvetliť, prečo menšiu-väčšiu spoločenskú platnosť uznávame iba v rámci kolektívneho vedomia a nie vôbec.

Ako vidieť, spojovanie pojmu spoločenského vedomia so spoločensky uznávanými názormi vedie k nejasnostiam. Myslím, že treba ostať pri charakteristike spoločenského vedomia ako odrazu spoločenského bytia a nespojovať jeho objasnenie s otázkou rozsahu platnosti.

Úloha spoločenského vedomia

Pri riešení otázky spoločenského vedomia ako odrazu materiálneho života mu-

síme si zodpovedať aj otázku úlohy spoločenského vedomia. Tým naliehavejšia sa stáva tá otázka, keď nám ide o vysvetlenie vývinu spoločenského vedomia. Otázka, či je vývin spoločenského vedomia podmienený materiálnym životom, či zmeny v materiálnom živote a v spoločenskom vedomí navzájom súvisia, vyžaduje bližšie objasnenie úlohy spoločenského vedomia v materiálnom živote spoločnosti.

Marxistický názor vychádza z toho, že vedomie má aktívnu úlohu vo vývine spoločnosti a jej materiálneho života, že vývin materiálneho života si vynucuje patričný vývin vedomia.

Aktívnosť vedomia vidieť už v podmienkach, ktoré viedli k vzniku vedomia. Vznik vedomia sa stal na istom stupni vývinu potrebou. Bol vynútený životnou situáciou, do ktorej sa dostali predchodcovia človeka. Ich ďalší vývin bol možný iba vtedy, keď podstatne zmenili spôsob života. Objektívne i subjektívne podmienky umožňovali iba jednu zmenu — začať si zabezpečovať životné prostriedky miesto na stromoch na zemi pomocou veľmi primitívnych nástrojov. Avšak tento spôsob života predpokladal určitú cieľavedomú činnosť. Keďže tu už boli všetky fyzické predpoklady, stal sa vznik vedomia existenčnou nevyhnutnosťou. Bol to prejav zákona boja o zachovanie druhu.

Človek používa vedomie na riešenie svojich životných problémov. Myšlienky, idey sú odraz jeho životnej situácie, úloh, ktoré plynú predovšetkým z materiálneho života. Človek vykonáva svoje skutky najprv v myšli a až potom ich uskutočňuje. Vedomie je taktó akousi potrebou okľukou v riešení životných problémov. Je prostriedkom plánovitého konania. Stáva sa nevyhnutnosťou tam, kde na riešenie životných úloh už nestačí inštinkt. Toto platí rovnako pre vznik vedomia, ako aj pre celý jeho vývin. Vznik i vývin vedomia je v istom zmysle materiálnou potrebou. Všetky jeho formy sú výrazom tejto potreby.

Mohlo by sa namietat, či materiálny život podmieňuje aj existenciu takých fantastických a falošných predstáv, ako je napr. náboženstvo. Je vznik falošných predstáv tiež výrazom životnej potreby?

V podstate áno. Sú negatívnym odrazom životných podmienok. Napríklad náboženstvo je výrazom potreby svetonázoru. Keďže tu nie sú predpoklady pre vznik vedeckého svetonázoru, vzniká iba náhradka — falošný náboženský svetonázor. Neskoršie je jeho existencia podmienená vykorisťovateľskými výrobnými vzťahmi. (Porovnaj J. Cvekl, *O náboženskom a vedeckém svetonázoru*, Praha 1954.) Podobne je to aj s inými falošnými predstavami. Všetky sú podmienené faktickou potrebou. Ich nesprávnosť a falošnosť je odraz skutočnosti, že materiálny život ešte neumožnil vznik iných, a nakoniec, že iné ani neboli potrebné. Keď sú pre život potrebné iné idey, skôr alebo neskôr vznikajú. Pretože však materiálny život je vždy obmedzený, uspokojí sa s istými obmedzenými a teda iba relatívnymi poznatkami.

Názor o určovaní spoločenského vedomia bytím, pravda, neznamená, že ktorúkoľvek predstavu a pod. treba vysvetľovať bezprostredne z bytia. Podobné snahy už dávno zamietol Engels v svojich známych listoch. Určenosť spoločenského vedomia bytím taktiež neznamená, že každá idea bezprostredne slúži materiálnej potrebe. V skutočnosti priame spojenie medzi myšlienkami a materiálnym životom často nejestvuje. Spoločenské vedomie je predovšetkým vnútorne diferencované. Má rôzne vrstvy, ktoré sa môžu od seba líšiť čo do spôsobu, ktorým slúžia spoločenskému životu, i čo do spätosti s materiálnym životom spoločnosti. Rozdielny vzťah k materiálnemu životu má napr. hydromechanika, politika a paleontológia. Prvá slúži priamo potrebe výroby a rieši určité technické otázky. Druhá síce tiež slúži výrobe,

ale už celkom iným spôsobom. Je špecifickým odrazom výrobných vzťahov a rieši otázky spoločenskej organizácie a riadenia spoločenského života vo vzťahu k charakteru a potrebám výrobných vzťahov. Tretia nerieši žiadne otázky materiálneho života a tiež mu priamo neslúži. Je však súčasťou vedeckého poznania, cez ktoré slúži materiálnemu životu.

Ak diferencovanosť čo do vzťahu k materiálnemu životu platí pre myšlienkové celky, tým viac platí pre jednotlivé myšlienky. U jednotlivých myšlienok často už vôbec nemôžeme nájsť spojenie s materiálnym životom. Pod materialistickou zásadou určovania myslenia bytím treba rozumieť, že spoločenské bytie podmieňuje základný smer myslenia svojej doby, že určuje to, čo je pre spôsob myslenia charakteristické. Samozrejme spôsob myslenia nemôžeme objaviť na jednotlivej myšlienke. Nájdeme ho iba vtedy, keď tieto spojíme do väčších celkov. Preto tiež Engels hovorí, že materiálny život v „poslednej inštancii“ určuje myslenie. A nielen myslenie. Ide tu aj o rozsiahlu oblasť spoločenskej psychiky a emócií. Aj tu je podstata, základný smer určený materiálnym životom. Spoločenské vedomie iba v svojej nekonečnej rozmanitosti, súc v základe usmerňované materiálnym životom na isté problémy, môže voči nemu vykonávať svoju funkciu. Keby bolo materiálnym životom stroho viazané, nebolo by schopné naň aktívne pôsobiť. Nie je preto náhodné, že mechanický materializmus zároveň s neschopnosťou poznať toto určovanie vedomia bytím iba v poslednej inštancii zároveň nie je schopný pochopiť aktívnu úlohu vedomia. Oba tieto nedostatky sú iba dvoma stránkami širších nedostatkov — nepochopenie, čo je vlastne bytie v spoločenskom živote.

Vývin spoločenského vedomia

Pri tejto otázke treba si najprv objasniť povahu vývinu vedomia, otázku charakteru zákonitostí, ktorými sa vývin vedomia vyznačuje.

Vývin vedomia je nesporne proces, ktorý prebieha podľa objektívnych zákonitostí. Napriek živelnosti jeho vývojové stupne majú istú nezvratnú súvislosť. Každý pokrok vo vývoji poznania je retrospektívne i perspektívne viazaný s inými. Nie je tu možná ľubovôľa.

Zákonitosť vývinu spoločenského vedomia vyplýva už z faktu, že toto rieši isté vývojové potreby materiálneho života. Keďže tento je prísne zákonitý proces, musí sa aj vedomie rozvíjať podľa jeho zákonitostí. Teda už zo samej skutočnosti prvotnosti bytia a druhotnosti vedomia vyplýva, že vývoj vedomia bude proces, ktorý zodpovedá zákonitosti vývinu bytia.

Bolo by však omylom stotožňovať zákonitosti vývinu spoločenského vedomia so zákonitosťami vývinu spoločenského bytia. Vedomie ako špecifická oblasť spoločenského života má svoje vlastné zákonitosti. Je známe, že napr. vznik Einsteinovej teórie alebo kybernetiky neodpovedal iba na isté potreby materiálneho života. Odpovedal — pri teórii relativity predovšetkým — na potreby vedy. Ich vznik bol zákonitý z hľadiska kontinuity vývinu poznania. Nemohol nastať, kým neboli uskutočnené iné, predchádzajúce objavy a nahromadený empirický materiál. Teda vývin vedomia má svoje vlastné zákonitosti.

Opis týchto zákonov, teda vývoj poznania nám podáva gnozeológia. Nie je úlohou tohto článku zaoberať sa nimi. Treba však poukázať na niektoré zo zložitých vzťahov, charakterizujúcich vývin vedomia vo vzťahu k spoločenskému bytiu.

Vývin spoločenského vedomia, keďže odráža vývin bytia, musí byť voči nemu

časove neskorší. Plynie to zo samej skutočnosti druhotnosti vedomia. Druhotosť vedomia nie je iba otázka vzniku vedomia. Vzťahuje sa na celé dejiny ľudstva. Mení sa však spôsob a miera, ktorými sa uplatňuje.

Predovšetkým oneskorevanie nie je stálou veličinou. Čím je vyvinutejšie poznanie, čím presnejšie odráža spoločenskú skutočnosť, tým má tiež tendenciu rýchlejšie odrážať, zmenšovať oneskorenie. Toto zodpovedá aj rýchlejšiemu tempu vývinu materiálneho života, ktorý si proste vynucuje patričnú reakciu v oblasti vedomia.

Ďalej oneskorevanie neprebíha rovnako vo všetkých vrstvách spoločenského vedomia. Záleží na vzťahu ku spoločenskému bytiu. Čím je tá ktorá forma bližšie k spoločenskému bytiu, tým rýchlejšie reaguje na jeho zmeny. Stačí, keď porovnáme také formy, ako je politika a morálka. Politika, keďže je bližšia spoločenskému bytiu, je oveľa pružnejšia, rýchlejšie sa prispôbuje zmenám ako morálka.

Druhý moment vývoja vedomia, ktorý je zdanlivo protikladný oneskorevaniam, je predbiehanie spoločenského bytia vedomím. Tento moment je pri charakteristike spoločenského vedomia veľmi dôležitý, pretože pomocou neho vedomie aktívne pôsobí na vývin materiálneho života a takto voči nemu plní svoju funkciu. Nepostrehnúť tento moment znamená interpretovať vývin vedomia čiste mechanisticky ako pasívny odraz. V skutočnosti je však vedomie aktívny odraz. Na základe vytvorených materiálnych podmienok predbieha skutočný stav materiálneho života, ukazuje ďalšie perspektívy vývinu a tým sa stáva aktívnou silou.

Pri charakteristike vývinu vedomia treba brať do úvahy, že tento moment sa uskutočňuje v najrôznejších formách. Vo vede je jednou takou formou vedecké predvídanie. V technických i iných vedách sa prejavuje v tzv. perspektívnych vynálezoch — t. j. vynálezoch, využitie ktorých je záležitosťou budúcnosti.

Skutočnosť predbiehania bytia vedomím dala v minulých desaťročiach vznik zvláštnemu smeru buržoáznej sociológie, tzv. technokratizmu. Nachádzal prívržencov zvlášť v radoch technickej inteligencie v Nemecku (predstavitel' Schwimmer), v Anglicku i u nás. Za východisko tomuto smeru slúžilo konštatovanie kladnej úlohy technických vynálezov v ľudských dejinách. Na mnohých miestach, zvlášť pri hodnotení úlohy technického pokroku pre rozvoj kultúry, dospeli k zaujímavým poznatkom. Moment aktívnej úlohy vedomia však zabsolútnil a vysvetľovali ho rýdzo idealisticky. Technická veda je podľa nich hybnou pákou celého vývoja ľudstva. Technici a ich vynálezy tvoria pokrok. Neskúmajú, či aj technika ako veda nie je podmienená niečím iným, materiálным. Na tomto nesprávnom teoretickom základe sa potom snažia hodnotiť súčasný stav spoločnosti. Politické i hospodárske krízy kapitalistického systému vysvetľuje napr. tým, že technici, ktorí tvoria ľudský materiálny pokrok, nemajú rozhodujúce slovo aj v oblasti politiky. (Pozri J. Fleischer, *Technická kultúra*, Praha 1922.) Riadenie politiky ostáva záležitosťou právnikov, ktorým je technický spôsob myslenia a metóda práce technika niečím úplne cudzím. Takto sa v spoločenskom živote vytvára rozpor, ktorý podmieňuje všetky krízy a nedostatky kapitalistického zriadenia. Ako metódu nápravy odporúčajú, aby sa aj politika stala záležitosťou technikov. Takto bude uvedené do súladu riadenie politického života s hybnými silami vývinu spoločnosti. Potom má nastať doba nerušeného pokroku, doba technokratizmu, keď zaniknú aj vojny. Tieto myšlienky našli uplatnenie aj v školstve wilhelmovského Nemecka. Roku 1902 bol zriadený na univerzite v Charlottenburgu smer správnych technikov.

Z nesprávneho chápania funkcie spoločenského vedomia, pravda, nevychádza iba technokratizmus, ale aj iné idealistické a vulgárne materialistické sociologické a filozofické smery.

Tretí moment vývinu spoločenského vedomia, úzko súvisiaci s predchádzajúcimi, je relatívna samostatnosť vývinu vedomia. Táto črta, známa už od dôb Engelsa ako súčasť materialistického vysvetľovania vývinu vedomia, často sa považovala za ústup materializmu idealizmu. Historický materializmus sa pritom zamieňal s mechanistickým materializmom. Z týchto pozícií kritizuje historický materializmus napr. Masaryk alebo i Henry de Mann. Ako racionálny prvok idealizmu, ktorý je vraj nedoceňovaný historickým materializmom, uvádzajú práve aktívnosť a istú samostatnosť vedomia.

V skutočnosti relatívna samostatnosť vedomia je nerozlučne spojená s marxistickým chápaním odrazu. Každý nový poznatok sa vyjadruje pomocou istých logických foriem. Tieto sú výsledkom predchádzajúceho poznania. Na základe výsledkov predchádzajúcich skúseností sa stvárnjuje nové poznanie. Každý nový teoretický poznatok je podmienený aj vnútornými vzťahmi už dosiahnutého poznania. Zo skutočnosti, že nový poznatok je spracovaný na základe predchádzajúceho poznania, vyplýva, že poznanie musí mať istú samostatnosť vývinu. Táto samostatnosť, ako sme už spomínali, je tiež podmienená úlohou vedomia voči materiálnemu životu.

Veľmi letmo som naznačil tieto tri momenty, ktoré sú zákonitě pre vývin vedomia. Aj z tohto veľmi neúplného načrtnutia problematiky vyplýva, že vývin vedomia je vnútorne rozporný, zložitý proces, ktorý nemôžeme vypustiť z výkladu kategórie spoločenského vedomia, keď chceme zabrániť zjednodušenému, mechanistickému chápaniu tejto kategórie.

*

Ostáva ešte dosť iných otázok, ktoré súvisia s kategóriami spoločenského bytia a vedomia, ako napr. úloha inteligencie a strany vo vývine vedomia, úloha svetonázoru v spoločenskom vedomí, vzťah názorov individua a verejnej mienky atď. V kurze historického materializmu sa väčšinou obchádzajú. Miesto nich sa zaraďujú dielové, konkrétnejšie otázky, ktoré síce tiež patria do materialistického názoru na dejiny, ale nemajú takú všeobecnosť. Myslím, že je veľkým nedostatkom obchádzať tieto všeobecnejšie otázky, tieto vskutku filozofické problémy spoločenského vývinu, ktoré majú pre materialistické chápanie dejín základný význam.

K HODNOTENIU NAŠEJ FILOZOFIE

V posledných mesiacoch sa u nás živšie ako predtým diskutuje o niektorých významných a páľčivých otázkach našej filozofie, o dogmatizme, revizionizme, o kritériách hodnotenia našich ideových a kultúrnych tradícií atď. Sú to nástoživé problémy a treba uvítať každú snahu skutočne prispieť k ich hlbšiemu ozrejeniu.

Touto problematikou sa zaoberá aj článok Michala Topoľského o revolučnosti a tradícii (Pod zástavou socializmu, 4. 1957), ktorý ma z viacerých stránok zaujal, a v záujme vecí chcem aspoň niekoľkými kritickými poznámkami — práve vo chvíli uzávierky nášho kvartálneho časopisu — reagovať na niektoré autorove vývody a formulácie, s ktorými najviac nesuslúham.

Pokiaľ ide o štúrovskú problematiku, v článku čítame, že štúrovské náhľady — napr. o poddanstve — „naozaj pomáhali riešiť významné existenčné problémy slovenského ľudu“, že „Štúr sám proti duchu vyzdvihoval hmotné podmienky života a priam hovoril o tom, že ťažko byť vlastencom tomu, komu vlast existenčne, materiálne nijako neslúži“. Jednako vraj štúrovský „úmysel“ objektívne viedol k iným dôsledkom, ako jeho autor myslel a chcel, a vraj priamo upevňoval opory reakcie. t. j. moc Rakúska.

Podľa mojej mienky to takto jedným dychom nemožno vysloviť. Z doterajších prác našich marxistických vedcov o živote a diele Ludovíta Štúra jednoznačne vyehodí, že Štúr bol v podstate maloburžoázny demokrat. Z toho vyvierajú mnohé rozpory, nedôslednosti a ilúzie v jeho diele, nachádzajúce sa v organickej jednote s rozhodnými pokrokovými črtami.

Pokiaľ ide o slovenskú pokrokovú inteligenciu z konca prvej republiky a z čias tzv. slovenského štátu, podľa mojej mienky je vulgarizáciou marxizmu uvádzať jej činnosť do analógie s „revolučnosťou“ imperializmu. Autor píše, že ak názory novopozitivistov a surrealistov na Slovensku pomáhali rozkladať jednotu klerikálneho tábora, ide tu o analógiu s vyvrcholením protirečenií v tábore imperializmu. Na inom mieste článku možno sa dočítať o „revolučnosť“ fašizmu toto: „Svojou zverkosťou totiž okrem toho, že upevňoval a chcel upevniť moc kapitalizmu v jeho najhorších formách, pomáhal súčasne otvárať oči trpiacim a ubiedeným. Fašizmus vlastne zjednotil Európu do boja proti najhorším formám vykorisťovania, pomohol pochopiť správnosť marxizmu-leninizmu a socialistického zriadenia aj tým, ktorí skôr o tom nechceli ani počuť. Ale možno hovoriť na základe uvedeného o pokrokovosti či revolučnosti fašizmu?“

Domnievam sa, že snahy slovenskej pokrokovej inteligencie v podmienkach fašizmu nemožno nijako porovnávať so „zásluhami“ imperializmu o revolúciu.

Nazdávam sa, že treba rozlišovať aj vo filozofickej terminológii. Príležitostne